

3

EDYTA DĘBSKA

Pozycja prawno spadkowa małżonka w prawie polskim i angielskim

Opiekun naukowy: prof. dr hab. Maksymilian Pazdan

Edyta Dębska – absolwentka studiów na kierunku prawo ALK. W 2012 r. otrzymała stypendium za wybitne osiągnięcia w nauce przyznane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz stypendium naukowe Praskiej Fundacji Nauki i Kultury im. Leona Koźmińskiego. Obecnie uczestniczy w seminariach doktoranckich w ALK i przygotowuje rozprawę doktorską z zakresu prawa spadkowego w prawie prywatnym międzynarodowym.

1. Wstęp

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie odmienności w zakresie prawa spadkowego w dwóch różnych porządkach prawnych *civil law* i *common law* na przykładzie prawa polskiego i angielskiego. Rozważania nad tą problematyką obejmują omówienie szczególnej pozycji prawnosпадkowej małżonka w zakresie zarówno dziedziczenia ustawowego, testamentowego, jak i innych uprawnień prawnosпадkowych.

2. Pozycja małżonka w prawie spadkowym polskim i angielskim

2.1. Dziedziczenie ustawowe oraz wyłączenie małżonka od dziedziczenia

Zgodnie z polską regulacją przesłanką dziedziczenia małżonka z ustawy jest pozostawanie w związku małżeńskim ze spadkodawcą w chwili otwarcia spadku. Oznacza to konieczność istnienia węzła małżeńskiego w czasie śmierci jednego z małżonków, niezależnie od istniejącego ustroju małżeńskiego, faktycznych więzi między małżonkami, jak również wspólnego zamieszkiwania (Kremis, w: Gniewek, 2011, s. 1541). Nie jest zatem powołany do dziedziczenia z ustawy małżonek spadkodawcy, jeżeli przed otwarciem spadku sąd:

- 1) unieważnił małżeństwo spadkodawcy albo
- 2) ustalił, że małżeństwo nie istnieje albo
- 3) rozwiązał małżeństwo przez rozwód albo
- 4) orzekł o separacji małżonków.

Ad 1. Orzeczenie unieważniające małżeństwo

Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹ zawiera katalog przeszkód do zawarcia małżeństwa, takich jak: wiek, ubezwłasnowolnienie, choroba psychiczna, pozostawanie w związku małżeńskim, pokrewieństwo, przysposobienie, powinowactwo, stan wyłączający świadome wyrażenie woli, błąd, groźba i nieważne pełnomocnictwo (art. 10–16 k.r.o.). Skutkiem zaistnienia choćby jednej z tych przeszkód jest możliwość wystąpienia przez któregokolwiek z małżonków² z powództwem

¹ Ustawa z dn. 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59 ze zm.), dalej: k.r.o.

² W przypadku istnienia przeszkód, takich jak pokrewieństwo i pozostawanie w innym związku małżeńskim, powództwo może wnieść każdy, kto ma w tym interes prawny.

o unieważnienie małżeństwa³. W takim wypadku wyrok unieważniający związek małżeński będzie miał charakter konstytutywny. Pozostaje jednak otwartą kwestią, czy wyrok ten ma moc wsteczną *ex tunc*, czy też wywołuje skutki prawne wyłącznie *ex nunc* (Winiarz, 1995, s. 78). Biorąc pod uwagę treść art. 21 k.r.o., należy stwierdzić, że unieważnienie małżeństwa wywołuje w pewnych aspektach skutki prawne na przyszłość (*ex nunc*), bowiem w zakresie stosunku małżonków do wspólnych dzieci oraz stosunków majątkowych między małżonkami stosuje się przepisy o rozwodzie (np. obowiązek alimentacyjny, podział majątku). Natomiast w pozostałych kwestiach wyrok unieważniający związek małżeński powoduje skutki *ex tunc*, a zatem konsekwencją takiego wyroku jest przywrócenie małżonkom stanu cywilnego, jaki istniał przed zawarciem małżeństwa. Oznacza to, że każdy z nich z mocy prawa jest wyłączony od dziedziczenia w razie śmierci jednej ze stron. Godny uwagi jest jednak art. 18 k.r.o., który przewiduje niedopuszczalność unieważnienia małżeństwa po jego ustaniu (śmierć małżonka bądź rozwód). Takie rozwiązanie opiera się na założeniu, że proces o unieważnienie małżeństwa, które już przecież nie istnieje, jest bezprzedmiotowy. Trudno również nie zauważyć, że w takiej sytuacji małżonek spadkodawcy pozostaje pod ochroną i dziedziczy na zasadach ogólnych. Jedynym wyjątkiem od zakazu unieważnienia małżeństwa po jego ustaniu jest istnienie w chwili jego zawarcia przeszkody pokrewieństwa między małżonkami bądź pozostawanie przez jednego z nich w zawartym poprzednio związku małżeńskim. W konsekwencji istnienie takiego wyjątku umożliwi osobom trzecim, które mają w tym interes prawny (np. spadkobiercy), wystąpienie z powództwem o unieważnienie małżeństwa spadkodawcy i tym samym skuteczne wykluczenie jego małżonka z kręgu spadkobierców.

Ad 2. Orzeczenie ustalające nieistnienie małżeństwa

W art. 1 k.r.o. zawarty został katalog przesłanek niezbędnych do zawarcia małżeństwa. Jeżeli jednak, pomimo braku którejkolwiek z przesłanek, sporządzono akt małżeństwa, wówczas każdy, kto ma w tym interes prawny, może żądać ustalenia przez sąd nieistnienia małżeństwa⁴. Orzeczenie ustalające nieistnienie małżeństwa (*matrimonium non existens*) ma charakter deklaratoryjny, skuteczny *ex tunc*, co oznacza, że małżeństwa w ogóle nie zawarto (Smyczyński, 2009, s. 57). Różnica między nieistnieniem małżeństwa a jego unieważnieniem jest dosyć wyraźna, bo o ile unieważnione małżeństwo nie zawsze zaciera za sobą

³ Małżeństwo uważa się za zawarte, dopóki nie zostanie unieważnione. Zob. Smyczyński (2009, s. 55).

⁴ Jeżeli akt małżeństwa nie został sporządzony, to nie ma potrzeby występowania do sądu z powództwem o negatywne ustalenie (zob. Winiarz, 1995, s. 66).

ślad istnienia (o czym była mowa wyżej), o tyle ustalenie, że *matrimonium non existens* wyklucza istnienie jakichkolwiek węzłów łączących dotychczasowych małżonków, także w zakresie stosunków majątkowych i alimentacyjnych. Warto podnieść, że najważniejszą z przesłanek do zawarcia małżeństwa, wskazaną w art. 1 k.r.o., jest złożenie oświadczeń przez kobietę i mężczyznę. Polskie prawo nie przewiduje możliwości zawierania małżeństw przez pary homoseksualne, jak ma to miejsce np. w Holandii czy Hiszpanii. Natomiast w Anglii dotychczasowe regulacje nie przewidywały możliwości zawierania małżeństw między osobami tej samej płci, lecz dopuszczały rejestrację takich par na zasadzie związków partnerskich (*Civil Partnership Act 2004*). Sytuacja uległa zmianie w lipcu 2013 r. po zatwierdzeniu przez *Royal Assent* ustawy legalizującej małżeństwa homoseksualne, jak również umożliwiającej zmianę statusu zawartych poprzednio związków cywilnych między osobami tej samej płci (*Marriage Same Sex Couples Act 2013*)⁵.

Ad 3. Orzeczenie rozwiązujące małżeństwo

Wyrok rozwodowy pociąga za sobą liczne konsekwencje prawne dla małżonków, zwłaszcza w przedmiocie obowiązku alimentacyjnego względem dzieci, władzy rodzicielskiej i podziału majątku. Od dnia uprawomocnienia się orzeczenia ustaje małżeństwo, a między małżonkami kształtują się nowe stosunki prawne w różnych sferach, np. stanu cywilnego, wspólnego mieszkania lub nazwiska. Dlatego też istnienie prawomocnego wyroku rozwodowego w chwili śmierci jednego z byłych małżonków wyłącza drugiego eksmałżonka od dziedziczenia ustawowego. Problem pojawia się w sytuacji, gdy jeden z małżonków umiera w trakcie toczącego się procesu o rozwód. Zgodnie z przepisami procedury cywilnej (art. 446 k.p.c.) proces taki ulega umorzeniu, a więc skoro małżeństwo nadal istnieje, małżonek pozostający przy życiu będzie traktowany jako spadkobierca zgodnie z przepisami ustawy. Od tej reguły przewidziano jednak wyjątek w art. 940 k.c. Jeżeli powołani do dziedziczenia spadkobiercy w zbiegu z małżonkiem wystąpią do sądu z uzasadnionym żądaniem wyłączenia od dziedziczenia drugiego współmałżonka, podnosząc fakt, że spadkodawca jeszcze za życia wystąpił o orzeczenie rozwodu z winy tego pierwszego, to na mocy orzeczenia sądu małżonek spadkodawcy może zostać wykluczony z kręgu spadkobierców. Podejmując decyzję, sąd ocenia, czy rzeczywiście żądanie jest uzasadnione, tzn. bada kwestię istnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia oraz to, który z małżonków ponosi winę za ten rozkład.

⁵ Pierwsze małżeństwa homoseksualne mogą być zawierane w Anglii od 2014 roku.

Ad 4. Orzeczenie separacji małżonków

Separacja jest uchyleniem wspólnoty małżeńskiej w wyniku zupełnego rozkładu pożycia między małżonkami i mimo braku ustania związku małżeńskiego skutki separacji w zakresie dziedziczenia są takie same jak przy rozwodzie. Oznacza to wyłączenie stosowania przepisów o powołaniu do dziedziczenia z ustawy małżonka spadkodawcy pozostającego w separacji (art. 935¹ k.c.), jak również możliwość skorzystania przez spadkobierców zmarłego małżonka z regulacji zawartej w art. 940 k.c. (zob. pkt. Ad 3).

W prawie angielskim dziedziczenie małżonka w drodze ustawy zostało również uzależnione od spełnienia przesłanki istnienia węzła małżeńskiego w chwili śmierci drugiego współmałżonka, tzn. brak przesłanek uzasadniających jego unieważnienie (*voidable marriage*) lub nieistnienie (*void marriage*), jak również brak orzeczonej separacji lub rozwodu. Przy zawarciu małżeństwa nie mogą istnieć przeszkody w postaci wieku (poniżej 16 lat)⁶, istnienia innego węzła małżeńskiego lub zarejestrowanego związku, czy pokrewieństwa, zaś o ważnie zawartym małżeństwie można mówić tylko wówczas, gdy zostało zawiązane zgodnie z procedurą unormowaną w paragrafie 46B ustawy *Marriage Act 1949* (wprowadzonym aktem *Marriage Act 1994*), tzn. w obecności dwóch świadków wraz ze złożeniem podpisu przez osobę prowadzącą ceremonię. Ustawodawca angielski wskazał także katalog przesłanek, jakie muszą spełniać nupturienti, aby związek można było nazywać małżeństwem w świetle krajowych przepisów. Niewypełnienie tych przesłanek skutkuje brakiem istnienia takiego małżeństwa. W kwestii rozwodów i separacji przepisy ustawy *Matrimonial Causes Act 1973* definitywnie wskazują, że z dniem uprawomocnienia się orzeczenia (rozwodu lub separacji) współmałżonek zostaje wyłączony od dziedziczenia [„tak jakby nie dożył otwarcia spadku” – zob. art. 18(2)].

Status małżonka jako spadkobiercy w angielskim systemie prawnym wyraźnie różni się od rozwiązań, jakie zostały przyjęte przez polskiego ustawodawcę. Pierwszym wymogiem, niezbędnym do uzyskania przez współmałżonka uprawnień przysługujących spadkobiercy, jest konieczność przeżycia spadkodawcy o co najmniej 28 dni⁷. Intencją ustawodawcy angielskiego było bowiem wyłączenie możliwości dziedziczenia przez spadkobierców drugiego z małżonków majątku wspólnego po obu małżonkach. Jednakże w przypadku spełnienia wymogu „przeżycia” spadkodawcy małżonek dziedziczący w zbiegu ze zstępnymi (I grupa)

⁶ W prawie angielskim do zawarcia małżeństwa przez osobę w wieku 16 lub 17 lat wymagana jest zgoda jej rodziców. Poniżej tego progu wiekowego nie można zawrzeć małżeństwa.

⁷ Art. 46 *Administration of Estates Act 1925*.

otrzymuje następujące przysporzenia majątkowe (Borkowski, 2004, s. 18): legat⁸ wysokości 250 000 £⁹ wraz z odsetkami 6% rocznie, płatny od dnia otwarcia spadku; przedmioty majątkowe spadkodawcy służące wyłącznie do zaspokajania jego osobistych potrzeb (*personal chattels*) oraz dożywotnie użytkowanie połowy tzw. reszty (*residue*), czyli tego, co pozostanie ze spadku. Gdy nie ma zstępnych, małżonek powołany jest do spadku w zbiegu z rodzicami spadkodawcy bądź jego rodzeństwem (II grupa), a wtedy otrzymuje (Borkowski, 2004, s. 19): legat wysokości 450 000 £¹⁰ wraz z odsetkami, przedmioty majątkowe spadkodawcy służące wyłącznie do zaspokajania jego osobistych potrzeb (*personal chattels*) oraz połowę pozostałej części spadku¹¹. Jeżeli nie żyją rodzice spadkodawcy i jego rodzeństwo, cały spadek przypada małżonkowi (III grupa). Nietrudno zauważyć, jak korzystną pozycję wśród kręgu spadkobierców zajmuje małżonek zmarłego. Dopiero jego śmierć (np. niespełnienie wymogu przeżycia spadkodawcy o co najmniej 28 dni), umożliwia dojście do dziedziczenia pozostałym grupom: wstępnym, rodzeństwu przyrodniemu (*half blood*) oraz dalszym krewnym.

W polskim prawie spadkowym ustawodawca przyjął nieco odmienne rozwiązania. Zgodnie z przyjętym porządkiem dziedziczenia w I grupie powołane z ustawy do spadku obok małżonka są również dzieci spadkodawcy¹². Dziedziczą one w częściach równych, z tym że część przypadająca małżonkowi nie może być mniejsza niż jedna czwarta całości spadku (art. 931 § 1 k.c.). Jeśli spadkodawca nie pozostawił zstępnych, to do II grupy spadkobierców ustawowych zalicza się odpowiednio jego małżonka oraz rodziców. Udział małżonka w zbiegu z rodzicami spadkodawcy wynosi wtedy połowę całości spadku¹³. Jeżeli natomiast jedno

⁸ Legat ustawowy (*statutory legacy*) – przysporzenie pieniężne, jakie otrzymuje małżonek w razie śmierci spadkodawcy, który nie sporządził testamentu. Wysokości maksymalnego legatu ustalone są jako „fixed net sum” w *Administration of Estates Act 1925*.

⁹ Ustalona wysokość legatu obowiązuje w razie dziedziczenia po osobach zmarłych po dniu 1 lutego 2009 r. W przypadku spadkodawców, którzy zmarli przed 1 lutym 2009 r., ale w dniu lub po 1 stycznia 1994 r. wysokość legatu wynosi odpowiednio 125 000 £ (I grupa) i 200 000 £ (II grupa). Jeżeli wartość majątku jest niższa od *statutory legacy*, wówczas przypada ona w całości małżonkowi.

¹⁰ Zob. przypis 9.

¹¹ Ponadto małżonek może „sprzedać” swoje prawa zarządcy spadku i w zamian otrzymać ich skapitalizowaną wartość. Dzięki temu zarządca będzie mógł rozporządzać przedmiotami spadkowymi (np. *personal chattels*) nieobciążony prawami małżonka [art. 47A(1) *Administration of Estates Act 1925*].

¹² Jeżeli dziecko spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu przypadł, przypada jego dzieciom w częściach równych (art. 931 § 2 k.c.).

¹³ Udział ten jest ułamkiem stałym, tak więc jego wysokość jest taka sama również wtedy, gdy małżonek dziedziczy w zbiegu z rodzeństwem spadkodawcy lub ich zstępnymi.

z rodziców spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu przypadł, przypada rodzeństwu spadkodawcy. Gdy spadkodawca nie pozostawił rodziców, rodzeństwa i ich zstępnych, cały spadek przypada małżonkowi. Powyższy porządek dziedziczenia zbliżony jest do regulacji przyjętych w prawie angielskim, z tym że ustawodawca polski określił konkretne udziały małżonka w całej masie spadkowej (bez względu na to, jakie składniki wchodzi w jej skład), gdy tymczasem prawodawca angielski wprost stanowi, co otrzymuje małżonek z tytułu powołania do spadku, jeżeli spełnił wymóg „przeżycia” spadkodawcy. Niewątpliwie jednak w obu systemach małżonek zajmuje dominującą pozycję wśród spadkobierców.

2.2. Uprawnienie małżonka do korzystania z mieszkania

W prawie polskim do długów spadkowych zalicza się m.in. obowiązek udostępnienia małżonkowi (i innym osobom bliskim spadkodawcy) korzystania z mieszkania i urządzenia domowego w zakresie dotychczasowym przez okres trzech miesięcy od otwarcia spadku (art. 923 k.c.). Istotne jest jednak to, by osoby te (również małżonek) mieszały ze spadkodawcą do dnia jego śmierci, a zamieszkiwanie to musi mieć charakter trwały¹⁴. Dlatego też nie ma znaczenia, czy małżonek lub inna osoba bliska uzyska status spadkobiercy, gdyż celem takiego unormowania jest zabezpieczenie interesów tych osób przed nagłą utratą możliwości zamieszkiwania (Kremis, w: Gniewek, 2011, s. 1523). O ile w stosunku do osób bliskich (np. konkubenta) jedyną przesłanką jest wymóg wspólnego zamieszkiwania, o tyle w przypadku małżonka niezbędne jest ponadto pozostawanie ze spadkodawcą w związku małżeńskim do dnia jego śmierci. Tak więc wcześniej orzeczona separacja bądź rozwód pozbawia małżonka uprawnienia wynikającego z art. 923 k.c.

Spadkodawca nie może w testamencie pozbawić małżonka prawa do korzystania z mieszkania przez okres trzech miesięcy. Byłoby to rozwiązanie dla niego dosyć krzywdzące, gdyby w chwili otwarcia spadku musiał natychmiast opuścić mieszkanie. Pozostaje jednak kwestią sporną, czy termin trzech miesięcy, w ciągu którego małżonek spadkodawcy powinien zapewnić sobie inne miejsce zamieszkania, nie jest zbyt krótki. Jak wspomniano wyżej, uprawnienie z art. 923 k.c. zalicza się do długów spadkowych, jednakże należy mieć na uwadze, że obowiązek

¹⁴ Pazdan w: Pietrzykowski, (2011, s. 1019). Słuszny wydaje się również pogląd, iż z uprawnienia wynikającego z art. 923 k.c. może skorzystać także osoba zamieszkująca przejściowo, ale przez dłuższy czas, z uwagi na towarzyszące okoliczności, np. w związku z odbywanymi studiami (Piątowski, Witczak i Kawalko, w: Kordasiewicz 2009, s. 112).

znoszenia przez pozostałych spadkobierców uprawnienia małżonka ma charakter bierny i nie może być uwzględniany przy rozliczeniu długów spadkowych.

Gdyby małżonek, mimo braku powołania do spadku, legitymował się innym tytułem prawnym do lokalu mieszkaniowego (np. współwłasność lub wstąpienie w stosunek najmu na podstawie art. 691 k.c. lub nabycie spółdzielczego prawa do lokalu), to nie ma potrzeby odwoływania się do uprawnienia z art. 923 k.c. (Niezbecka, w: Kidyba, 2011).

W kwestii uprawnienia małżonka spadkodawcy do korzystania z mieszkania ustawodawstwo angielskie przewidziało odmienne rozwiązania w zależności od tego, czy mieszkanie było przedmiotem współwłasności łącznej, czy też współwłasności w częściach ułamkowych¹⁵.

Przy współwłasności łącznej (*joint tenancy*) funkcjonuje reguła, że ostatni żyjący współwłaściciel nabywa własność rzeczy, tak też gdy umiera jeden z małżonków, drugi zgodnie z tą zasadą (*survivorship*), staje się jedynym właścicielem nieruchomości. Tym samym, przy dziedziczeniu ustawowym (zob. pkt. 1.1), oprócz wspomnianych składników spadku, jakie przypadają małżonkowi, również dolicza się własność domu małżeńskiego, co w istocie dodatkowo umacnia, już wystarczająco korzystną, pozycję małżonka spadkodawcy. Wszelkie czynności dokonane przez spadkodawcę (np. rozrządzenie w testamencie), prowadzące do ograniczenia powyższego uprawnienia współmałżonka, są nieważne.

Przy współwłasności w częściach ułamkowych, gdy wyszczególnia się określony udział małżonków w nieruchomości, w razie śmierci jednego z nich zastosowanie mają reguły dziedziczenia ustawowego lub testamentowego. Udział spadkodawcy jest wtedy dziedziczony przez wszystkich spadkobierców, dlatego w interesie pozostającego przy życiu małżonka jest otrzymanie tegoż udziału, tak aby być jedynym właścicielem nieruchomości. Stąd ustawodawca w *Intestates' Estates Act 1952* w części *Rights of Surviving Spouse as respects the Matrimonial Home* umożliwił współmałżonkowi, który do chwili otwarcia spadku mieszkał w domu małżeńskim, żądanie od *personal representative*¹⁶ przyznania tego domu

¹⁵ Współwłasność w częściach ułamkowych jest w systemie *common law* uważana za „domyślną”, dlatego też współwłaściciele, którzy chcą korzystać z uprawnień wynikających ze współwłasności *joint tenancy*, powinni wyraźnie to wskazać w akcie nabycia własności. Warto również podkreślić, iż w prawie angielskim nie powstaje z mocy prawa ustawy ustrój majątkowy między małżonkami w chwili zawarcia małżeństwa. Małżonkowie jednak mogą zawrzeć stosowną umowę kształtującą ich ustrój majątkowy. Zob. też: Borkowski (2004, s. 19).

¹⁶ Podmiot dokonujący likwidacji spadku w systemie *common law*. *Personal representative*, sprawuje *administration of estates* (administrację spadku). Może być nim w zależności od określonych okoliczności *executor* (egzekutor testamentu) lub *administrator* (administrator spadku). Istotnym elementem instytucji *administration of estates* jest przejście spadku po śmierci

w zamian za udział spadkowy (zob. pkt. 1.1). Jeżeli wartość udziału w domu jest mniejsza niż wartość składników, które dziedziczyłby małżonek, zarządca spadku, w celu zrekomensowania tej różnicy, uwzględnia wysokość dopłaty, jaką musi uiścić na rzecz małżonka spadkodawcy. Sytuacja odwrotna (wartość udziału spadkowego małżonka niższa od udziału w nieruchomości, który podlega dziedziczeniu) nie została przewidziana w przepisach brytyjskich, ale judykatura angielska wskazuje na możliwość przekazania współmałżonkowi domu małżeńskiego z obowiązkiem spłaty różnicy z tego wynikającej na rzecz masy spadkowej (Habdas, 2006, s. 81).

2.3. Uprawnienie małżonka do otrzymania ponad swój udział przedmiotów urządzenia domowego

Obowiązek wydania małżonkowi przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał wspólnie z nim lub wyłącznie sam, wynika z art. 939 k.c. (tzw. zapis naddziałowy), po spełnieniu trzech przesłanek.

Po pierwsze, małżonek pozostawał ze spadkodawcą we wspólnym pożyciu do dnia jego śmierci. Jeżeli zatem w chwili otwarcia spadku małżonkowie pozostawali w separacji faktycznej, to uprawnienie wynikające z art. 939 k.c. nie przysługuje małżonkowi spadkodawcy. W doktrynie¹⁷ podkreśla się, że pozostawanie we wspólnym pożyciu nie jest tożsame ze wspólnym zamieszkiwaniem małżonków, gdyż osobne miejsca zamieszkania nie są jeszcze wystarczającą okolicznością, która świadczyłaby o ustaniu więzi osobistych i gospodarczych.

Po drugie, małżonek dziedziczy w zbiegu z innymi spadkobiercami, wyjąwszy zstępnych spadkodawcy, którzy mieszkali z nim razem w chwili jego śmierci. Oznacza to, że jeśli choćby jeden ze spadkobierców był zstępnym, który zamieszkiwał razem ze spadkodawcą do dnia otwarcia spadku, to uprawnienie małżonka z art. 939 k.c. zostaje wyłączone, bowiem byłoby niesprawiedliwe pozbawienie zstępnych dalszego korzystania z przedmiotów urządzenia domowego, których używali jeszcze przed śmiercią spadkodawcy¹⁸.

spadkodawcy na *personal representative*. Szerzej na ten temat w: Holdsworth i Vickers (2004, s. 161).

¹⁷ Zob. Niezbecka, w: *Komentarz*, wersja elektroniczna ze strony Lex Omega www.lex.kozminski.edu.pl/lex, komentarz do art. 939 k.c.; Skowrońska-Bocian (2011); Kremis, w: Gniewek (red.), *Kodeks cywilny...*, s. 1551.

¹⁸ Jednakże zastanowić się należy nad sytuacją, gdy spośród czterech spadkobierców (małżonek i troje dzieci) w chwili śmierci spadkodawcy mieszkali z nim: małżonek i jeden ze zstępnych. W takim wypadku nie przysługuje małżonkowi uprawnienie z art. 939 k.c., a więc urządzenia domowe będą dziedziczone przez wszystkich spadkobierców na podstawie przypadających im udziałów. Warto jednak rozważyć, czy właściwie nie jest to krzywdzące wobec małżonka

Po trzecie, małżonek dziedziczy z ustawy. Oznacza to, że uznanie małżonka za niegodnego bądź zrzeczenie się przez niego dziedziczenia, bądź wydziedziczenie¹⁹ i wreszcie – gdy został on powołany do spadku na podstawie testamentu, pozbawia go uprawnienia do otrzymania ponad swój udział przedmiotów urządzenia domowego. Sporne natomiast jest, czy fakt odrzucenia przez współmałżonka spadku wyklucza jego uprawnienie z art. 939 k.c. Istnieją dwa poglądy – pierwszy, wedle którego mimo odrzucenia spadku małżonek może przyjąć korzyść z art. 939 k.c. (Gwiazdomorski, 1972, s. 77; Walaszek, 1964, s. 428); drugi – dominujący w doktrynie, a przeciwny do pierwszego, tzn. gdy małżonek odrzucił spadek, to niezasadne jest również żądanie przez niego zapisu naddziałowego²⁰. Inną kwestią sporną jest sytuacja zbiegu tytułów powołania do spadku, gdy część spadku dziedziczona jest na podstawie ustawy, a część na podstawie testamentu, przy czym małżonek spadkodawcy ma status spadkobiercy ustawowego (Pazdan, w: Skowrońska-Bocian (2011, s. 1063). W takim przypadku należy przyjąć, że nie ma przeszkód do stosowania art. 939 k.c., bowiem z ustawy nie wynika wymóg dziedziczenia ustawowego innych spadkobierców poza małżonkiem, a jedynie konieczność wystąpienia zbiegu dziedziczącego małżonka z pozostałymi spadkobiercami (Niezbecka, w: Skowrońska-Bocian, 2011, komentarz do art. 939 k.c.).

Trudny do zdefiniowania jest katalog przedmiotów, których ponad swój udział spadkowy może żądać małżonek spadkodawcy. Ustalenia w tym zakresie należy zawsze dokonywać, analizując dany stan faktyczny. Można przyjąć, że takie przedmioty jak sprzęt RTV czy AGD mieszczą się w pojęciu przedmiotów urządzenia domowego, ale niewykluczone, że będzie można w konkretnym przypadku zaliczyć do nich również antyczne meble lub obrazy. Podstawowym kryterium wyszczególnia przedmiotów, których ponad swój udział może otrzymać współmałżonek, jest określenie, które z nich służyły wyposażeniu domu i prawidłowemu funkcjonowaniu rodziny, a które tylko zaspokajały cele zawodowe lub hobbystyczne zmarłego małżonka. Często także uwzględnia się przy tym stopę życiową małżonków i zwyczaje środowiska (Habdas, 2006, s. 72). Z chwilą otwarcia spadku roszczenie małżonka o wydanie tych przedmiotów staje się wymagalne

i zstępne, którzy z tych urządzeń korzystali wspólnie ze spadkodawcą do dnia otwarcia spadku. Art. 939 k.c. powinien uwzględniać wszystkich spadkobierców, którzy mieszkali ze zmarłym i mogliby nabyć uprawnienie do otrzymania zapisu naddziałowego (podział przedmiotów między nimi mógłby nastąpić w drodze umowy).

¹⁹ Piąkowski, Witczak i Kawalko, w: Kordasiecz (2009, s. 211); Kremis w: Gniewek (2011, s. 1552).

²⁰ Skowrońska-Bocian (2009, s. 26); Piąkowski. et al. w: Kordasiewicz (2009, s. 217); Drozd (1985, s. 178); Pietrzykowski (1972, s. 1853); Niezbecka w: Skowrońska-Bocian (2011, komentarz do art. 939 k.c.).

(a więc jeszcze przed działem spadku)²¹, a spadkobiercy są wówczas zobowiązani do przeniesienia ich własności²².

Jednakże gdy w danej sytuacji zastosowanie znajduje również art. 923 k.c., należy przyjąć, że roszczenie małżonka spadkodawcy powinno być zrealizowane dopiero po upływie trzymiesięcznego okresu wynikającego z tego przepisu, jak również po ostatecznym ustaleniu spadkobierców²³.

Interesujące rozwiązanie w zakresie omawianego punktu przyjął ustawodawca angielski. Jak już wspomniano, małżonek otrzymuje z tytułu dziedziczenia przedmioty majątkowe spadkodawcy służące zaspokajaniu jego osobistych potrzeb i w przeciwieństwie do prawa polskiego w ustawie *Administration of Estates Act 1925* (art. 55) został sformułowany katalog tych przedmiotów. Należą do nich: wyposażenie stajni, konie, powozy, samochody i ich części, zwierzęta domowe, urządzenia ogrodnicze, zastawa, porcelana, talerze, pościel, szkło, obrazy, kolekcje (np. znaczków), książki, meble, biżuteria, rzeczy służące do osobistego użytku, artykuły gospodarstwa domowego, urządzenia muzyczne i naukowe, aparatura, wina, likiery, zapasy żywności. Wyłączone z tego zbioru są pieniądze i papiery wartościowe oraz wszystkie przedmioty, które wykorzystywane były przez spadkodawcę do prowadzenia przedsiębiorstwa. Powyższy katalog powyższy jest na tyle obszerny, że może się w nim zawierać cały majątek ruchomy spadkodawcy i tym samym wyczerpać wartość całego spadku (Habdas, 2006, s. 74). Dlatego godne uwagi jest to, że małżonek spadkodawcy w angielskim prawie otrzymuje znacznie więcej niż ten, który dziedziczy według prawa polskiego. Trudno bowiem sobie wyobrazić, aby sąd polski przyznał na podstawie art. 939 k.c. drogocenną kolekcję obrazów spadkodawcy jego małżonkowi.

2.4. Dziedziczenie testamentowe oraz uprawnienie małżonka do zachowku

W systemie *civil law* spadkodawca może w drodze testamentu powołać dwie grupy podmiotów, które otrzymają przysporzenie majątkowe ze spadku. Są to spadkobiercy i zapisobiercy. Pierwsza grupa charakteryzuje się tym, że spadko-

²¹ Należy jednak rozważyć zasadność tego roszczenia na tle art. 923 k.c., bowiem do 3 miesięcy od otwarcia spadku osoby uprawnione mogą korzystać zarówno ze spadkowego mieszkania, jak i urządzeń domowych. Dlatego żądanie małżonka wydania tych przedmiotów przed upływem 3 miesięcy można oceniać w świetle art. 5 k.c. jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego oraz niezgodne z treścią art. 923 k.c. Pogląd na ten temat w doktrynie jest podzielony (Gwiazdomorski, 1972, s. 82; Skowrońska-Bocian, 2011, komentarz do art. 939 k.c.).

²² Skowrońska-Bocian (2011, komentarz do art. 939 k.c.); Kremis w: Gniewek (2011, s. 1552); Niezbecka, w: Kidyba (2011, komentarz do art. 939 k.c.).

²³ Pazdan w: Skowrońska-Bocian (2011, s. 1065).

biercy dziedziczą zgodnie z koncepcją sukcesji uniwersalnej (wchodzą w ogół praw i obowiązków zmarłego), natomiast w drugiej grupie zapisobiercy otrzymują przedmiot zapisu, a więc tylko konkretne prawo bądź prawa. Oznacza to, że w chwili otwarcia spadku zapisobierca nabywa przedmiot zapisu (zapis windykacyjny) lub uzyskuje roszczenie do spadkobiercy o spełnienie określonego świadczenia majątkowego (zapis zwykły). Zapisobierca windykacyjny otrzymać może wyłącznie przedmiot wskazany w testamencie. Tym samym testator ma możliwość decydowania o losach poszczególnych przedmiotów spadkowych po swojej śmierci²⁴. Niemniej jednak ustawodawca (art. 981¹ k.c.) uzależnił ważność ustanowionego zapisu windykacyjnego od spełniania dwóch wymogów: testament, w którym przewidziano zapis, został sporządzony w formie aktu notarialnego, zaś przedmiotem zapisu windykacyjnego stał się przedmiot wskazany w art. 981¹ § 2 k.c. Natomiast w przypadku rozrządzenia testamentowego, w którym spadkodawca zobowiązał spadkobiercę ustawowego lub testamentowego do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby, należy przyjąć, że testator ustanowił zapis zwykły.

Powyższy podział jest zjawiskiem obcym w systemie *common law*. Ogólne określenie *beneficiary* lub *successor* w prawie angielskim obejmuje wszystkich, którzy otrzymają cokolwiek z tytułu otwarcia spadku. Jakiegokolwiek postanowienia spadkodawcy w treści testamentu, mające charakter *quasi*-zapisu, są zatem traktowane po prostu jako ustanowienie danej osoby spadkobiercą (Osajda, 2009, s. 46–48).

Spadkodawca może powołać do spadku w drodze testamentu każdą osobę według swojego uznania. Istotne jest jednak to, aby wola testatora była wyrażona w sposób precyzyjny, tzn. tak, aby nie było wątpliwości co do tożsamości spadkobiercy. Taki problem pojawi się np., gdy spadkodawca użyje w testamencie zwrotu „moja żona”, co w efekcie może wzbudzać wątpliwości, jeśli spadkodawca za życia był dwukrotnie żonaty. W doktrynie anglosaskiej (Mellows, 1993, s. 148) przyjęto, że po śmierci spadkodawcy testament należy interpretować tak, jakby był interpretowany w dniu jego sporządzenia, chyba że co innego wynika z jego treści. Bardziej stanowcze stanowisko zajmują Urquhart i Baker (Pazdan w: Skowrońska-Bocian, 2011, s. 1153), twierdząc, że testament w prawie angielskim jest „odwołany przez zawarcie przez testatora małżeństwa późniejszego od daty sporządzenia testamentu, chyba że wykazano by, że testament został sporządzony w świadomości testatora o bliskim zawarciu konkretnego związku małżeńskiego”²⁵. Ciekawym przypadkiem ilustrującym tę problematykę, jest

²⁴ Pazdan w: Skowrońska-Bocian (2011, s. 1153).

²⁵ Ibidem, przypis 408.

sprawa *Re Hardyman*²⁶, gdy spadkodawca, będąc w związku małżeńskim z pierwszą żoną, sporządził testament, w którym ustanowił spadkobiercą „swoją żonę”. Małżonka jednak zmarła, a spadkodawca ponownie się ożenił. Po jego śmierci, w trakcie toczącego się postępowania spadkowego, sąd angielski musiał rozstrzygnąć, która żona ma status spadkobiercy testamentowego. Sąd ten orzekł, że reguła *republication*, jako podstawowa reguła interpretacji testamentu w prawie angielskim, prowadzi do przyjęcia założenia, że skoro testator nie zmienił swojego testamentu, mimo zaistnienia nowych okoliczności (tu: ponowne zawarcie małżeństwa), to należy uznać, iż testator zaakceptował jego nowe znaczenie. Sąd zatem stwierdził, że istotna w tej sprawie jest data otwarcia spadku, a więc zwrot „moja żona” odnosi się do drugiej małżonki spadkodawcy²⁷. Na gruncie prawa polskiego sprawa ta mogłaby budzić wątpliwości co do treści rozstrzygnięcia. Zgodnie z ugruntowaną linią orzeczniczą „do wykładni testamentu stosuje się zasady z chwili jego sporządzenia i wszelkie okoliczności mające znaczenie dla oceny woli spadkodawcy należy badać na tę chwilę”²⁸. Skoro w przytoczonej sprawie spadkodawca, sporządzając testament, powołał do spadku kobietę („swoją żonę”), która w tej konkretnej chwili była jego żoną, to przyjmując to za „okoliczność mającą znaczenie dla oceny woli spadkodawcy”, można uznać, iż to właśnie pierwsza żona stanie się spadkobiercą testamentowym. Niemniej jednak takie założenie mogłoby prowadzić często do rozstrzygnięć, które w rzeczywistości nie byłyby zgodne z wolą spadkodawcy. Biorąc pod uwagę art. 948 k.c., wedle którego testament należy tak tłumaczyć, ażeby zapewnić możliwie najpełniejsze urzeczywistnienie woli spadkodawcy, zgodnie z poglądem Z. Radwańskiego, powinno dążyć się przede wszystkim do ustalenia „sensu, jaki należy przypisać złożonemu przez spadkodawcę oświadczeniu ostatniej woli, mając na względzie to, jak on sam je rozumiał, a nie jakimi intencjami i motywami kierował się testator”²⁹. Tym samym uwzględnić należy nie tylko okoliczności sporządzenia testamentu,

²⁶ *Re Hardyman*, 4.02.1925 Ch., s. 287. Przykład zaczerpnięty z Osajda (2009, s. 64).

²⁷ Oznacza to, że istotny jest fakt zawarcia nowego małżeństwa. Przyjęto domniemanie, że „moja żona” odnosi się do kobiety, która pozostawała w zawartym związku małżeńskim ze spadkodawcą w chwili jego śmierci. Jeśli testator rzeczywiście chciałby utrzymać w mocy swoje poprzednie postanowienie co do powołania do spadku pierwszej małżonki, to powinien wyraźnie wskazać taką wolę w testamencie.

²⁸ Wyr. Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20.10.2000 r., I ACa 480/00, OSA 2002, nr 1, poz. 2 s. 43. Także zob. Post. SN z 29.03.2007 r., I CSK 3/2007, OSP 2009, nr 12, poz. 136; Post. SN z 13.02.2001 r., II CKN 378/2000, LexPolonica nr 2578204.

²⁹ Radwański (1993, s. 6); także Wójcik i Zoll w: Kordasiewicz (2009, s. 346).

ale również stosunki testatora z rodziną³⁰. Dlatego wzięwszy pod uwagę w podanym przykładzie fakt pozostawania spadkodawcy w związku małżeńskim z inną kobietą, należy uznać, że skoro spadkodawca nie zmienił testamentu, pomimo zawarcia drugiego małżeństwa, to tym samym przyjął, iż spadkobiercą po jego śmierci zostanie druga małżonka.

Warto poświęcić kilka słów problematyce powołania spadkobiercy pod warunkiem. W polskim prawie ustawodawca postanowił, że zastrzeżenie warunku uczynione przy powołaniu spadkobiercy testamentowego uważane jest za nieistniejące. Jeżeli jednak z treści testamentu lub z okoliczności wynika, że bez takiego zastrzeżenia spadkobierca nie zostałby powołany, powołanie spadkobiercy jest nieważne (art. 962 k.c.). Gdyby jednak ziszczenie się lub nieziszczenie się warunku nastąpiło przed otwarciem spadku, powołanie spadkobiercy uznaje się za skuteczne. Tym samym nie byłoby ważne rozrządzenie spadkodawcy, gdyby w testamencie postanowił, że jego żona zostanie powołana do spadku pod warunkiem, że nie wyjdzie ponownie za mąż (po śmierci testatora). W takim wypadku, po śmierci spadkodawcy, małżonka byłaby traktowana jak każdy spadkobierca testamentowy, zaś nabyte przez nią prawo do spadku nie zostałoby uznane za niebyłe, nawet gdyby powtórnie zawarła związek małżeński. Natomiast w prawie anglosaskim w zakresie warunkowego powołania spadkobierców testatorzy mają dużą swobodę. Gdyby spadkodawca uzależnił dziedziczenie po nim małżonki od tego, czy wyjdzie ona ponownie za mąż po jego śmierci, to postanowienie takie byłoby ważne. Oznacza to, że z chwilą śmierci testatora jego żona uzyskalaby status spadkobiercy testamentowego, ale w razie ziszczenia się warunku utraciłaby wszystkie prawa, które nabyła z tytułu dziedziczenia. Można dyskutować nad zgodnością takiego warunku rozwiązującego z prawem (np. z dobrymi obyczajami), bo czy dopuszczalne jest zakazanie małżonkowi ponownego wstąpienia w związek małżeński? Nie ma jednolitego stanowiska w tej kwestii, chociaż należałoby w każdej sprawie, w indywidualnym stanie faktycznym, zastanowić się nad pobudkami, jakimi kierował się spadkodawca (np. czy chodziło tylko o zazdrość, czy też nie chciał, aby jego majątek trafił w „obce ręce”). W doktrynie anglosaskiej (Oosterhoff, 2001, s. 677) przyjęto, że jeśli warunek jest możliwy do spełnienia, zgodny z porządkiem publicznym bądź z prawem, to należy uznać go za istniejący.

Rozważania na temat dziedziczenia testamentowego dotyczą również ochrony interesów małżonka w sytuacji, gdy spadkodawca pominął go w testamencie (testament negatywny). W polskim prawie funkcjonująca instytucja

³⁰ Niezbecka w: Skowrońska-Bocian (2011, komentarz do art. 948 k.c.).

zachowku umożliwia małżonkowi spadkodawcy uzyskanie roszczenia pieniężnego skierowanego do powołanego spadkobiercy³¹. Rozmiar tego roszczenia zależy od wartości udziału, jaki by przypadł małżonkowi przy dziedziczeniu ustawowym³². Podobne rozwiązanie przyjął ustawodawca angielski z tą tylko różnicą, że nie jest odgórnie określona wielkość roszczenia z tytułu zachowku³³. Małżonek (także były)³⁴ jako osoba uprawniona może zatem przed sądem zażądać zasądzenia na jego rzecz określonego zabezpieczenia z majątku spadkowego jako pewnego rodzaju świadczenie, odpowiadające okolicznościom danej sprawy (tzw. *fair*). To sąd, w oparciu o subiektywną ocenę danego stanu faktycznego, wyznacza zakres tego roszczenia. Zdaniem K. Osajdy (2009, s. 218) taka regulacja pozwala sędziemu w konkretnym przypadku, przy uwzględnieniu zwłaszcza woli testatora, podjąć racjonalną decyzję co do wysokości tego świadczenia, ale z drugiej strony – właśnie to pozostawienie sędziemu decyzji „wedle uznania” może być przejawem zbyt dużej ingerencji w zasadę swobody testowania. W opinii M.A. Zachariasiewicza (2006, s. 190) metoda „korygowania reguł dziedziczenia” przez sąd jest nieprzewidywalna i prowadzi do długich i kosztownych procesów, lecz niejednokrotnie może przyczynić się do rozsądnego i sprawiedliwego rozstrzygnięcia. Na pewno podstawowym wyznacznikiem, jakim powinien kierować się sąd przy orzekaniu o wielkości należnego świadczenia, jest analiza poziomu życia zarówno spadkodawcy, jak i osoby uprawnionej do zachowku (np. postawa i tryb życia byłego małżonka).

3. Problematyka kolizyjnoprawna

Od roku 2004 obywatele polscy mogą korzystać ze wszystkich praw wynikających z zasady swobodnego przepływu osób (m.in. prawa pobytu, przemieszczania się, zatrudnienia). Od dnia przystąpienia Polski do Unii Europejskiej obserwuje się zjawisko intensywnej emigracji Polaków do innych państw członkowskich, a w znacznym stopniu – do Anglii. Większość obywateli polskich, którzy począt-

³¹ Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej jest zasadne dopiero wówczas, gdy uprawniony nie otrzymał zachowku w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny lub w postaci powołania do spadku bądź w postaci zapisu (art. 991 § 2 k.c.).

³² Połowa udziału spadkowego lub dwie trzecie, jeżeli małżonek jest trwale niezdolny do pracy (art. 991 § 1 k.c.).

³³ Prawu angielskiemu obcy jest termin „zachówek”, ale ze względu na duże podobieństwo tej instytucji w obu systemach prawnych, przyjęto w niniejszym artykule wspólną nazwę „zachówek” odnośnie do obu porządków prawnych.

³⁴ Były małżonek może być osobą uprawnioną do zachowku, o ile nie wstąpił w kolejny związek małżeński [art. 1 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*].

kowo wyjechali tylko w celach zarobkowych na określony czas (np. rok), pozostała w Anglii na pobyt stały, planując już tam swoje przyszłe życie i zakładając rodziny. Związki partnerskie oraz małżeńskie między obywatelami brytyjskimi i polskimi nie są już rzadkością, a ich skutki prawne mogą rozciągać się nie tylko na małżonków, ale również na osoby im najbliższe. W związku z powyższym celowe jest przeanalizowanie pozycji prawnospadkowej małżonków niebędących obywatelami tego samego kraju.

3.1. Poszukiwanie prawa właściwego

W poprzednich punktach opracowania wyraźnie wskazano różnice między systemami *civil law* i *common law* w zakresie prawa spadkowego. Sama wiedza teoretyczna jest jednak niewystarczająca, aby skutecznie rozwiązać pojawiającą się kolizję norm, gdy obywatel polski staje się spadkobiercą po zmarłym Angliku (a ponadto składniki majątku spadkowego znajdują się na terytorium kilku państw) i na odwrót. Takie sytuacje z elementem obcym rodzą pytanie: „Prawo jakiego państwa zastosować?”. Odpowiedzi udzielają normy kolizyjne, wskazujące, jakie prawo w określonym stanie faktycznym będzie właściwe (tzw. statut spadkowy), zaś decyzja, którą dokładnie normę zastosować, wynika z zastosowania odpowiedniego łącznika. Pod tym względem uregulowania przyjęte w Polsce i Anglii różnią się znacznie, o ile bowiem w Polsce została przyjęta zasada jednolitości statutu spadkowego, o tyle w Anglii – jego rozczłonkowanie.

Polska ustawa prawo prywatne międzynarodowe³⁵ stanowi, że „spadkodawca w testamencie lub innym rozrządzeniu na wypadek śmierci może poddać sprawę spadkową swojemu prawu ojczystemu, prawu miejsca swojego zamieszkania albo prawu miejsca swojego zwykłego pobytu z chwili dokonania tej czynności lub z chwili swojej śmierci” (art. 64 ust. 1), a „w razie braku wyboru prawa w sprawie spadkowej właściwe jest prawo ojczyste spadkodawcy z chwili jego śmierci” (art. 64 ust. 2). Odmiennie w prawie angielskim rozczłonkowanie statutu spadkowego wynika z przyjęcia innego łącznika w przypadku dziedziczenia ruchomości (*lex domicilii* jako prawo miejsca zamieszkania) i innego dla dziedziczenia nieruchomości (*lex rei sitae* jako prawo miejsca położenia rzeczy). Różnice między tymi dwoma systemami prawnymi w zakresie ustalenia prawa właściwego mogą niejednokrotnie powodować trudności przy dokonywaniu oceny danej sprawy. Problem może się pojawić np. w sytuacji, gdy nieruchomość, wchodząca w skład masy spadkowej po zmarłym Angliku, położona jest na obszarze Polski. Mając na uwadze treść art. 1110² k.p.c. sprawa o stwierdzenie nabycia spadku w zakresie

³⁵ Ustawa z dn. 4.02.2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe, Dz.U. 2011 nr 80 poz. 432 ze zm.), dalej: p.p.m.

wchodzących do spadku praw rzeczowych na tej nieruchomości podlegać będzie wyłącznej jurysdykcji sądów polskich³⁶. Natomiast zgodnie z polską normą kolizyjną (art. 64 ust. 2 p.p.m.) stosowane powinny być w tym zakresie reguły dziedziczenia przewidziane w prawie angielskim. Jednakże według przepisów prawa angielskiego ocena dziedziczenia nieruchomości podlega prawu miejsca jej położenia (zob. Pazdan, 1973, s. 49), tym samym stosując art. 5 ust. 1 p.p.m. (w związku z odesłaniem zwrotnym) dla dziedziczenia powyższej nieruchomości właściwym prawem będzie prawo polskie³⁷.

3.2. Statut spadkowy a dziedziczenie małżonka

Nie zawsze ustalenie prawa właściwego jest prostym zabiegiem. Pojawić się bowiem może kwestia wstępna, której ocena wpłynie na rozstrzygnięcie sprawy głównej i wówczas należy ustalić, czy dla oceny tej kwestii właściwe powinno być prawo merytoryczne państwa, w którym dokonuje się oceny sprawy głównej, czy też prawo obce. Zakładając, że powołanym do spadku po obywatelu polskim jest jego małżonek, będący obywatelem angielskim i zgodnie z normą prawa międzynarodowego prywatnego, dziedziczenie po zmarłym będzie podlegało prawu polskiemu (bo spadkodawca nie postanowił inaczej), to jakie prawo będzie właściwe do oceny, czy brytyjski małżonek może uzyskać status spadkobiercy, jeśli pojawią się wątpliwości co do ważności zawartego małżeństwa (kwestia wstępna)? W związku z tym, że sprawa główna podlega w tym przypadku prawu polskiemu, to, aby dokonać oceny kwestii wstępnej, od której zależy rozstrzygnięcie tej sprawy (tu: istnienie węzła małżeńskiego jest istotne dla wejścia przez współmałżonka do kręgu spadkobierców), zastosowanie będą miały polskie normy kolizyjne prawa prywatnego międzynarodowego (Pazdan, 2010, s. 61). Oznacza to, że w niniejszym przykładzie należy sięgnąć do art. 48 p.p.m., który stanowi, że o możliwości zawarcia małżeństwa rozstrzyga w stosunku do każdej ze stron jej prawo ojczyście z chwili zawarcia małżeństwa.

Niemniej jednak pojawiają się również na tym tle inne komplikacje, gdy chociażby w trakcie stosowania prawa obcego do oceny sprawy głównej wyłoni się następnie kwestia wstępna i sąd właściwy dla rozstrzygnięcia sprawy głównej stanie przed trudnym wyborem, czy zastosować wobec kwestii wstępnej normy

³⁶ Także: Post. SN z 9.08.2000 r., I CKN 804/00, LexPolonica nr 381424.

³⁷ Na marginesie warto dodać, że w przypadku postępowań spadkowych toczących się przed sądem angielskim zwraca się uwagę, że „normy kolizyjne stosuje się tylko wówczas, gdy przynajmniej jedna ze stron domaga się ich zastosowania”, a przy braku takiego żądania „sędzia zwykle stosuje w danej kwestii prawo angielskie” (pkt. II.1., dostęp za: http://ec.europa.eu/civiljustice/applicable_law/applicable_law_eng_pl.htm) (10.10.2013).

kolizyjne właściwe w obrębie własnego porządku prawnego, czy też normy kolizyjne obcego systemu prawnego, któremu podlega sprawa główna³⁸.

Zastosowanie prawa obcego może czasami prowadzić do rozwiązań bardzo niekorzystnych dla małżonka spadkodawcy. Zakładając, że sprawa spadkowa po zmarłym obywatelu angielskim, mieszkającym w Polsce razem z małżonką (obywatelką polską), podlegać będzie prawu angielskiemu zgodnie z normą przewidzianą w polskim prawie prywatnym międzynarodowym (art. 64 ust. 2), to w przypadku, gdy w skład masy spadkowej wchodzi ruchomości (m.in. *personal chattels*), będzie miała zastosowanie angielska reguła *lex domicilii*, w wyniku której nastąpi odesłanie do prawa polskiego. Biorąc pod uwagę okoliczność, iż *personal chattels* według prawa brytyjskiego wchodzi w skład schedy współmałżonka, a według prawa polskiego – do masy spadkowej i jako jej składniki podlegają dziedziczeniu na zasadach ogólnych (określony udział małżonka, np. 1/4, gdy dziedziczy w zbiegu ze zstępny), to niewątpliwie zastosowanie w tym wypadku prawa polskiego w stosunku do rzeczy ruchomych spadkodawcy jest rozwiązaniem mało atrakcyjnym dla jego małżonka. Jeżeli ponadto znajduje się na obszarze Polski nieruchomości – dom małżeński, to stosując *lex rei sitae*, dodatkowo osłabia się pozycję współmałżonka dodatkowo się osłabia, ponieważ nie może on skorzystać z przysługującego mu uprawnienia przyznania tego domu (*matrimonial home*) w zamian za udział spadkowy. Dlatego w celu zabezpieczenia interesów współmałżonka spadkodawca powinien wcześniej rozważyć możliwość sporządzenia testamentu, w którym wskaże prawo właściwe dla sprawy spadkowej (tu: prawo angielskie), wówczas nieskuteczne będą powyższe odesłania.

W literaturze (Pazdan, 2010, s. 73; Wiśniewski, 2009, s. 119) poruszana jest również problematyka ingerencji klauzuli porządku publicznego w przypadku, gdyby skutki stosowania obcego prawa były sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego (art. 7 p.p.m.). W każdym przypadku należy indywidualnie ocenić te skutki i rozważyć zasadność powołania się na klauzulę porządku publicznego. Jeżeli zatem w wyniku odesłania do innych norm kolizyjnych uprzywilejowana pozycja małżonka słabnie, nie ma podstaw do powołania się na klauzulę porządku publicznego, bowiem trudno sobie wyobrazić, aby dziedziczenie tylko części ruchomości (a nie całości, tj. przy *personal chattels*) spełniało przesłanki rażącego naruszenia prawa. Jeżeli natomiast statut spadkowy pomija całkowicie małżonka przy dziedziczeniu, to wprawdzie należy sprawdzić, czy roszczeń małżonka nie da się zaspokoić w inny sposób (np. przy zastosowaniu norm dotyczących wspólności majątkowej wedle postanowień statutu majątkowych sto-

³⁸ Pazdan przedstawia trzy grupy rozwiązań tego problemu – zob. Pazdan (2010, s. 62).

sunków małżeńskich), a dopiero wówczas, gdy okaże się to niemożliwe, można zastanowić się, czy nie należy odwołać się do tej klauzuli (Pazdan, 2010, s. 295).

4. Uwagi końcowe

Normy kolizyjne dotyczące spraw spadkowych zawarte są w wielu konwencjach bilateralnych podpisanych przez Polskę z państwami członkowskimi (np. z Austrią), jak również z państwami trzecimi (np. z Wietnamem). Stroną takiej umowy z Polską nie jest Wielka Brytania, co znacznie komplikuje problematykę kolizyjną w zakresie spraw spadkowych między tymi systemami prawnymi. Jak wspomniano wcześniej, swoboda przemieszczania się, osiedlania i otwarcie rynku pracy prowadzą do powstawania coraz częściej sytuacji, w których pojawia się element obcy (np. małżeństwa pomiędzy obywatelami różnych państw). Wielu obywateli polskich nabywa nieruchomości w Anglii, posiada tam konta bankowe, zawiera małżeństwa z obywatelami angielskimi. Zjawisko to odnosi się także do obywateli innych państw członkowskich, dlatego należy się liczyć z tym, że przypadki dziedziczenia przez obywatela brytyjskiego spadku położonego w Polsce oraz przez obywatela polskiego spadku, którego składniki majątkowe znajdują się w Anglii, nie będą już rzadkością.

Rozwiązań prowadzących do ujednoczenia norm kolizyjnych w sprawach spadkowych pomiędzy państwami członkowskimi poszukiwano już od wielu lat. W 2009 r. został opracowany projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego³⁹. Projekt zatwierdzono z poprawkami w pierwszym czytaniu Parlamentu Europejskiego w dniu 13 marca 2012 r.⁴⁰, zaś kilka miesięcy później (4 lipca 2012 r.) uchwalono ostateczny tekst rozporządzenia⁴¹. Przyjęto w nim rozwiązania w zakresie jurysdykcji

³⁹ Wniosek rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego. Prace przygotowawcze 2009/0157 (COD), dostępny na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009PC0154:PL:HTML> (10.03.2012).

⁴⁰ Stanowisko PE w pierwszym czytaniu (P7_TC1-COD(2009)0157). Rezolucja ustawodawcza PE z dnia 13 marca 2012 r. Tekst rozporządzenia po zmianach dostępny na <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2012-0068&language=PL> (17.04.2012).

⁴¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz

w sprawach spadkowych, prawa właściwego oraz wprowadzenia europejskiego poświadczenia spadkowego.

1. W ramach jurysdykcji ogólnej sądami właściwymi do orzekania w sprawach dotyczących dziedziczenia będą sądy państwa członkowskiego, w którym zmarły miał swoje miejsce zwykłego pobytu w chwili śmierci (art. 4). Ustalenie zwykłego miejsca pobytu powinno być oparte na ocenie okoliczności życia zmarłego, w szczególności czasu trwania pobytu spadkodawcy w danym państwie oraz warunków i przyczyn tej obecności. Rozporządzenie przewiduje także jurysdykcję dodatkową w przypadku, gdy spadkodawca w chwili śmierci nie miał miejsca zwykłego pobytu w danym państwie członkowskim. W takim wypadku do właściwości sądów państwa członkowskiego, w którym znajdują się składniki majątku wchodzące w skład spadku, należy jurysdykcja i orzekanie w odniesieniu do ogółu spraw dotyczących spadku (art. 10 ust. 1)⁴². Jeżeli natomiast żaden sąd w danym państwie członkowskim nie posiada jurysdykcji na podstawie ust. 1, wówczas sądy państwa członkowskiego, w którym znajdują się składniki majątku, będą miały prawo do orzekania w odniesieniu do tych składników majątku (art. 10 ust. 2). Ciekawym rozwiązaniem jest również wprowadzona regulacja w zakresie rozpoznawania przez sądy państwa członkowskiego w wyjątkowych przypadkach spraw spadkowych, mających ścisły związek z państwem trzecim (gdy postępowanie nie może toczyć się w państwie trzecim, np. z powodu wojny). Jurysdykcja w tym przypadku mogłaby być jednak sprawowana wyłącznie wtedy, gdy sprawa ma dostateczny związek z państwem członkowskim sądu, do którego ją wniesiono (art. 11).

2. W zakresie prawa właściwego pozostawiono swobodę wyboru prawa państwa, którego obywatelstwo spadkodawca posiada w chwili dokonywania wyboru lub w chwili śmierci, jako prawa, któremu podlega ogół jego spraw spadkowych. Wybór prawa właściwego powinien być wyraźnie dokonany w oświadczeniu w formie rozrządzenia na wypadek śmierci lub wprost wynikać z postanowień takiego rozrządzenia (art. 22 ust. 2). W przypadku braku takiego oświadczenia zastosowanie miałaby norma ogólna, wedle której właściwym prawem jest prawo państwa, w którym zmarły miał miejsce zwykłego pobytu w chwili swojej śmierci (art. 21 ust. 1), z wyjątkiem sytuacji, gdy ze wszystkich okoliczności sprawy jasno

w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz. Urz. UE L 201 z dn. 27.7.2012, s. 107). Dostępny na <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012R0650&from=PL>.

⁴² O ile zmarły miał w chwili śmierci obywatelstwo tego państwa członkowskiego albo w przypadku, gdy nie zachodzi ta okoliczność, bądź zmarły miał poprzednio miejsce zwykłego pobytu w tym państwie członkowskim, pod warunkiem, że do chwili wniesienia sprawy do sądu upłynęło nie więcej niż pięć lat od chwili zmiany tego miejsca zwykłego pobytu.

wynika, że w chwili śmierci zmarły był bliżej związany z państwem innym niż państwo, którego prawo byłoby właściwe na mocy art. 21 ust. 1. Wówczas prawem właściwym dla dziedziczenia będzie prawo tego pierwszego państwa. Prawo ustalone zgodnie z art. 21 lub 22 reguluje ogół spraw spadkowych.

3. W rozporządzeniu uregulowana została również problematyka umów dotyczących spadku. Aby ułatwić kwestię akceptowania w państwach członkowskich praw do spadku nabytych w drodze umowy dziedziczenia, w rozporządzeniu określono, które prawo ma regulować dopuszczalność takich umów, ich materialną ważność i skutki wiążące dla stron, w tym przesłanki rozwiązania (art. 25 i n.).

4. W zakresie stosowania prawa państwa trzeciego uwzględniać należy przepisy obowiązujące w tym państwie, zwłaszcza przepisy prawa prywatnego międzynarodowego. Jeżeli przewidują one „odesłanie do prawa państwa członkowskiego albo do prawa państwa trzeciego, które do danej sprawy spadkowej zastosowałoby własne prawo, należy takie odesłanie zaakceptować, aby zapewnić spójność na poziomie międzynarodowym. Odesłanie należy jednak wykluczyć w przypadkach, gdy zmarły dokonał wyboru prawa państwa trzeciego”⁴³.

5. Zasadą jest, że orzeczenie wydane w jednym państwie członkowskim jest uznawane w innych państwach członkowskich bez potrzeby przeprowadzania specjalnego postępowania (art. 39). Nieuznanie orzeczenia może wynikać np. z jego sprzeczności z porządkiem publicznym państwa członkowskiego, w którym wystąpiono o uznanie bądź jeżeli nie da się go pogodzić z orzeczeniem wydanym w postępowaniu między tymi samymi stronami w państwie członkowskim, w którym wystąpiono o uznanie.

6. Zgodnie z rozporządzeniem europejskie poświadczenie spadkowe wydane jest w celu wykorzystania go w innym państwie członkowskim. Dokument ten rodzi skutki we wszystkich państwach członkowskich bez wymogu stosowania szczególnej procedury (art. 62 ust. 1). Poświadczenie będzie wykorzystywane przez spadkobierców lub zapisobierców mających bezpośrednie prawa w sprawie spadkowej oraz wykonawców testamentów lub zarządców spadku, którzy chcą wykazać w innym państwie członkowskim swój status bądź wykonywać swoje prawa jako spadkobiercy lub zapisobiercy, lub uprawnienia jako wykonawcy testamentu lub zarządcy spadku (art. 63 ust. 1). Podstawą jego wydania będzie wniosek złożony przez którąkolwiek z osób: spadkobiercę, zapisobiercę, wykonawcę testamentu albo zarządcę spadku. Poświadczenie można wykorzystywać w szczególności do wykazania statusu lub praw każdego spadkobiercy lub zapisobiercy, przyznania im konkretnego składnika majątku lub konkretnych składników majątku stanowiących część spadku, jak również uprawnień osoby wymienionej

⁴³ Stanowisko Parlamentu Europejskiego i Rady UE, Rozp. pkt. 57.

w poświadczeniu do wykonania testamentu lub do zarządzania spadkiem (art. 63 ust. 2). Ponadto poświadczenie stanowi istotny dokument na potrzeby dokonania wpisu majątku spadkowego do właściwego rejestru państwa członkowskiego (art. 69 ust. 5).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego realizuje założenia, które zostały przedstawione w Zielonej Księdze Komisji Wspólnot Europejskich o dziedziczeniu i testamentach⁴⁴ obejmującej problematykę prawa właściwego, jurysdykcji, uznawania orzeczeń oraz środki administracyjne (świadcstwa spadkowe, rejestracje testamentów). Niemniej jednak rozporządzenie nie rozwiąże wszystkich problemów dotyczących kwestii prawnosпадkowych, w których pojawia się element obcy. Należy bowiem mieć na uwadze odmiennosc regulacji wewnętrznych w systemach prawnych państw członkowskich i pomimo wielu postulatów utworzenia wspólnych dla tych państw przepisów z zakresu prawa spadkowego⁴⁵, ujednoczenie tych norm jednym aktem wydaje się dosyć trudne. Wyraźne różnice są widoczne w systemach prawnych *civil law* (np. Polska) i *common law* (np. Anglia), gdzie niejasności pojawiają się przede wszystkim na tle zarządu spadkiem. Instytucje wykonawcy testamentu i *personal representative* znacznie się różnią od siebie, a źródłem tych niezgodności jest odmienny sposób nabycia spadku przez spadkobierców. Dlatego pierwszą czynnością ku ujednoczeniu prawa powinno być wówczas wprowadzenie podobnej regulacji do prawa polskiego, a więc obowiązkowy zarząd spadkiem, co jednak wiązałoby się z dużymi trudnościami w zakresie legislacji i akceptacji przez społeczeństwo, bądź dostosowanie angielskiej instytucji zarządcy do polskich norm, tzn. *personal representative* miałby pełnić wówczas funkcję fakultatywną – tylko w razie powołania w testamencie, co także może spotkać się z krytyką ze strony ustawodawcy brytyjskiego. Odmiennosci dotyczą również instytucji zapisobiercy, bowiem prawu angielskiemu termin ten jest obcy.

⁴⁴ Zielona Księga – Prawo spadkowe i testamenty, COM(2005) 65, marzec 2005.

⁴⁵ Realizowany był projekt w ramach programu Komisji Europejskiej *Civil Justice* w oparciu o postulaty dotyczące europeizacji prawa spadkowego, zawarte w Zielonej Księdze Komisji Wspólnot Europejskich o dziedziczeniu i testamentach. Projekt został zaprezentowany podczas międzynarodowej konferencji, która odbyła się 21 stycznia 2010 r. w Akademii L. Koźmińskiego w Warszawie. Ponadto od 2005 r. trwały prace Niemieckiego Instytutu Notarialnego (pod kierownictwem prof. H. Dornera i P. Lagarde'a) nad ujednoczeniem norm kolizyjnych w zakresie prawa spadkowego (Pazdan, 2005, p. IV).

Problemy związane z próbą ujednoczenia przepisów krajowych w zakresie prawa spadkowego wszystkich państw członkowskich zostały częściowo rozwiązane przez wprowadzenie norm unijnych, które zharmonizowały odmienne regulacje przyjęte w przepisach międzynarodowego prawa prywatnego każdego z tych państw. Rozporządzenie Parlamentu i Rady, które weszło w życie 4 lipca 2012 r., a stosowane będzie od 17 sierpnia 2015 r.⁴⁶, powinno wyeliminować dotychczasowe trudności pojawiające się przy ustaleniu prawa właściwego, jurysdykcji sądów, uznawania ich orzeczeń i wykazywania swoich prawa przez spadkobierców czy wykonawców testamentu. Zdaniem Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego rozporządzenie jest „istotnym narzędziem służącym społeczeństwu obywatelskiemu, które zwiększy przewidywalność prawa oraz ułatwi wprowadzenie szybkich i efektywnych kosztowo rozwiązań w zakresie dziedziczenia międzynarodowego w państwach członkowskich UE”⁴⁷. Jednakże skuteczność nowych regulacji, jakie przewiduje rozporządzenie, będzie można ocenić dopiero po upływie określonego czasu od dnia ich zastosowania.

Bibliografia

- Borkowski, A. (2004). *Succession*. London.
- Drozd, E. (1985). Uprawnienie małżonka spadkodawcy z art. 939 § 1 KC. W: *Prace z prawa cywilnego. Księga dla uczczenia pracy naukowej prof. J.S. Piątkowskiego*. Wrocław.
- Gniewek, E. (red.) (2011). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa.
- Gwiazdomorski, J. (1972). *Prawo spadkowe*. Warszawa.
- Habdas, M. (2006). Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym. *Rejent, 2*.
- Holdsworth, W.S. i Vickers, C.W. (2004). *The law of succession: testamentary and intestate*. Clark, New Jersey.
- Kidyba, A. (red.) (2011). *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*. Warszawa.
- Kordasiewicz, B. (2009). *System Prawa Prywatnego. Tom 10*, Warszawa.
- Mellows (1993). *The law of Succession*, red. C.V. Margrave-Jones. London.
- Oosterhoff, A.H. (2001). *Oosterhoff on Wills and Succession*. Scarborough.

⁴⁶ Z wyjątkiem niektórych artykułów, które stosuje się już od dnia 5 lipca 2012 r. (wykazy, zaświadczenia, formularze) lub od dnia 16 stycznia 2014 r. (informacje udostępniane do wiadomości publicznej oraz na temat danych kontaktowych i procedur). Jeżeli rozrządzenie na wypadek śmierci zostało dokonane przed dniem 17 sierpnia 2015 r. zgodnie z prawem, które zmarły mógł wybrać zgodnie z powyższym rozporządzeniem, prawo to uważa się za wybrane jako prawo właściwe dla dziedziczenia.

⁴⁷ Opinia EKES w sprawie wniosku dotyczącego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego, Dz. Urz. UE C 44 z 11.02.2011, s. 148.

- Osajda, K. (2009). *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych common law i civil law*. Warszawa 2009.
- Pazdan, J. (2005). Ku jednolitemu międzynarodowemu prawu spadkowemu. *Rejent*, 3.
- Pazdan, M. (1973). *Dziedziczenie ustawowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Metody regulacji właściwości prawa*. Katowice.
- Pazdan, M. (2010). *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa.
- Pietrzykowski, J. (1972). *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III*. Warszawa.
- Pietrzykowski, K. (red.) (2011). *Kodeks cywilny. Komentarz do artykułów 450-1088. Tom II*, Warszawa.
- Radwański, Z. (1993). Wykładnia testamentów. *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, Skowrońska-Bocian, E. (2011). *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*. Warszawa, www.lexpolonica.lexisnexis.pl.
- Skowrońska-Bocian, E. (2009). *Prawo spadkowe*. Warszawa.
- Skowrońska-Bocian, E. *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, wersja elektroniczna ze strony www.lexpolonica.lexisnexis.pl, komentarz do art. 939 KC.
- Smyczyński, T. (2009). *Prawo rodzinne i opiekuńcze*. Warszawa.
- Walaszek, B. (1964). *Dziedziczenie ustawowe pozostałego przy życiu małżonka wedle polskiego prawa spadkowego*. Kraków.
- Winiarz, J. (1995). *Prawo rodzinne*. Warszawa.
- Wiśniewski, A. (2009). Klauzula porządku publicznego jako podstawa uchylecia wyroku sądu arbitrażowego (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków krajowego obrotu gospodarczego). *Kwartalnik*, 2.
- Zachariasiewicz, M.A. (2006). Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego. *Rejent*, 2.

Wykaz aktów prawnych i orzeczeń

1. Ustawa z dn. 4.02.2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe, Dz.U. 2011 Nr 80 poz. 432 ze zm.).
2. Ustawa z dn. 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59 ze zm.).
3. *Administration of Estates Act 1925*.
4. *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*.
5. *Marriage Act 1949*.
6. *Marriage Act 1994*.
7. *Matrimonial Causes Act 1973*.
8. *Intestates' Estates Act 1952*.
9. *Civil Partnership Act 2004*.
10. *Marriage (Same Sex Couples) Act 2013*.
11. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego.
12. *Re Hardyman*, 4.02.1925 Ch., s. 287.
13. Post. SN z 9.08.2000 r., I CKN 804/00, LexPolonica nr 381424.

14. Wyr. Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20.10.2000 r., I ACa 480/00, OSA 2002, nr 1, poz. 2.
15. Post. SN z 13.02.2001 r., II CKN 378/2000, LexPolonica nr 2578204.
16. Post. SN z 29.03.2007 r., I CSK 3/2007, OSP 2009, nr 12, poz. 136.

Inne

strona internetowa Europejskiej Sieci Sądowniczej <http://ec.europa.eu/>.

